

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ ЕМПАТІЯ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Олена Кравченко

доцент кафедри філософії ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”
(м.Переяслав-Хмельницький, Україна)

Статтю присвячено питанню розвитку емпатії майбутнього соціального педагога в умовах професійного навчання. Проаналізовано сучасний стан розробки проблеми емпатії та подано аналіз базових понять дослідження. Теоретично доведено значення емпатії як інтегративної якості особистості та як складової педагогічного спілкуванні майбутнього соціального педагога. Визначено, що структуру емпатії правомірно представити у вигляді взаємодії її трьох провідних компонентів (емоційного, пізнавального та діяльнісного), що впливає на загальну схему емпатичного процесу у діяльності соціального педагога. Формування емпатії здійснюється за допомогою кількох механізмів, основними з яких є зараження (імітація, копіювання), ідентифікація, наслідування, проекція. З’ясовано внутрішні й зовнішні чинники розвитку професійної емпатії.

Ключові слова: емпатія, професійна емпатія, структура емпатії, професійно-педагогічне спілкування, емпатійне спілкування, емпатійний процес, внутрішні чинники, зовнішні чинники.

Статья посвящена вопросу развития эмпатии будущего социального педагога в условиях профессионального обучения. Теоретически доказано значение эмпатии как интегративного качества личности и как составляющей педагогического общения будущего социального педагога. Определено, что структуру эмпатии можно представить в виде взаимодействия трех ведущих компонентов (эмоционального, познавательного и деятельностного), что влияет на общую схему эмпатического процесса в деятельности социального педагога. Формирование эмпатии осуществляется с помощью нескольких механизмов, основными из которых являются заражение (имитация, копирование), идентификация, подражание, проекция.

Выяснено внутренние и внешние факторы развития профессиональной эмпатии. Среда высшего учебного заведения определено как внешний фактор развития профессиональной эмпатии.

Ключевые слова: эмпатия, профессиональная эмпатия, структура эмпатии, профессионально-педагогическое общение, эмпатийное общение, эмпатийный процесс, внутренние факторы, внешние факторы.

The article is devoted to the development of empathy of the future social teacher in terms of professional learning. It has been analyzed the current state of development of the problem of empathy, and it has been presented the analysis of basic concepts of the research. Theoretically it has been proved the importance of

empathy as an integrative quality of the individual and as a component of pedagogical communication of future social teachers. It has been determined that the structure of empathy lawfully present in the form of the interaction of three major components (emotional, cognitive and activity) that affect the overall scheme of enticing process in the work of a social teacher. The formation of empathy is implemented by using a few mechanisms, such as infection (imitation, copying), identification, projection.

It has been clarified the internal and external factors of the development of professional empathy. The adequate indicators of self-esteem and self-confidence, harmonious personality profile and the index of physical stability, well-developed communication skills, listening skills and qualities of a good conversationalist, well-developed reflection belong to the internal factors of the development of professional empathy of future social teachers. The environment of higher educational institution has been defined as an external factor for the development of professional empathy.

Keywords: empathy, professional empathy, the structure of empathy, professional-pedagogical communication, empathy communication, empathy process, internal factors, external factors.

Постановка проблеми. Працюючи в системі “людина – людина” соціальний педагог використовує спілкування як професійний інструмент, без якого не реалізується жоден з напрямів діяльності фахівця в соціумі. Спираючись на знання закономірностей протікання процесу спілкування, соціальний педагог кваліфіковано керує цим процесом у всіх його системах і вирішує професійні завдання щодо будь-якої сфери своєї діяльності: освіти, охорони здоров'я, правозахисту, соціального забезпечення та ін. Тому встановлення взаєморозуміння, довірчої атмосфери, щирості і відвертості в спілкуванні з об'єктами професійної діяльності є одним з провідних завдань діяльності соціального педагога, в досягненні якої найважливішу роль грає емпатія фахівця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психологію термін “емпатія”, що позначає здібність людини до співпереживання, співчуття, ввів американський психолог Е. Тітченер, замінивши існуюче до початку XX ст. в філософській науці поняття “симпатія”.

Аналіз філософської літератури показує, що в роботах західних і вітчизняних авторів симпатія (емпатія) згадується, в основному, з проблемами методологічного, гносеологічного і онтологічного характеру, тісно пов'язаних із здобуттям достовірного знання про навколишню дійсність, про існування власного і чужого духовного життя. Так, давньогрецькі стоїки стверджували, що існує особлива духовна спільність між людьми, завдяки якій вони співчують один одному; у них співчуття цінувалось настільки високо, що заслуговувало спеціального предмета поклоніння. У Давньому Китаї співчуття було залучено до реєстру основних чеснот людини. Такі філософи як А. Сміт, Г. Спенсер, А. Шопенгауер, К. Поппер вживають термін “суб'єктивна симуляція” для пояснення емпатії:

треба увійти в проблемну ситуацію так, щоб ви ніби стали її частиною, ідентифікуючи себе з її об'єктами.

Педагогічний аспект емпатії отримав теоретичне висвітлення в працях багатьох авторів (Г.Андрєєва, Н.Бачманова, В.Бойко, Р.Мей, Н.Пов'якель, К.Роджерс, Н.Стафуріна, Ч.Труакс, Т.Федотюк та ін.). Однак аналіз їх досліджень показує, що специфіка майбутнього фаху для розвитку вказаної якості враховується недостатньою мірою.

Мета написання статті полягає у виявленні особливостей розвитку емпатії як чинника професійно-педагогічне спілкування майбутнього соціального педагога.

Виклад основного матеріалу. Емпатія соціального педагога – це емоційно-інтуїтивний процес пізнання і віддзеркалення внутрішнього світу суб'єктів професійної взаємодії з метою встановлення довірчих, педагогічно доцільних взаємин. Емпатійне спілкування соціального педагога з клієнтами характеризується рівністю психологічних позицій учасників; емоційною і особистісною відкритістю партнерів по спілкуванню; психологічним налаштуванням на актуальні стани один одного; двобічною активністю сторін, при якій кожен не тільки відчуває вплив, але і сам в на стільки ж впливає на іншого; готовністю стати на точку зору іншої сторони; довірливістю; прагненням до співчуття, співпереживання, співучасті; щирістю виразу почуттів і станів; активною взаємною гуманістичною установкою партнерів; безоціночністю. Соціальний педагог має в процесі консультування ніби проникнути у світ клієнта настільки глибоко, щоб зрозуміти його зусилля, спрямовані на подолання проблемної ситуації або знайти можливість зробити свою участь у вирішенні цієї проблеми вагомою та суттєвою.

Структуру емпатії як інтегративної якості особистості майбутнього соціального педагога правомірно представити у вигляді взаємодії її трьох провідних компонентів.

1. Емоційний (афективний, сенситивний) компонент виражається в перцептивній здатності емоційно відгукуватися на переживання іншої людини (відтворювати переживання у власній психіці), прогнозувати їх емоційні реакції в конкретних життєвих ситуаціях. Проявом емпатійних якостей є співчуття і емпатійна інтуїція.

2. Пізнавальний (когнітивний, гностичний, інформаційний) компонент визначається гностичною здатністю розпізнавати думки і почуття учнів, передбачати їх відповіді. У будь-якій соціальній ситуації партнери із спілкування виконують певні ролі, тобто є носіями порівняно конвенціональних експектацій (очікувань), тому саме зміст цих ролей в емпатійному процесі має важливе значення. Пізнавальний компонент містить такі інтегративні якості, як емпатійну спостережливість, емпатійне слухання.

3. Діяльнісний (дієвий, поведінковий, праксичний) компонент виражається в комунікативній здатності будувати свої стосунки з вихованцем, заздалегідь передбачаючи його точку зору і зважаючи на його внутрішню позицію. Цей компонент включає комплекс комунікативних

засобів, які використовуються партнерами емпатійного спілкування для зовнішнього виразу своїх психічних станів, що відтворюються в активних поведінкових реакціях допомоги і сприяння об'єкту емпатії.

В залежності від домінування в структурі емпатії одного з трьох компонентів, вона може бути емоційною (домінує емоційність в процесі моделювання суб'єктом об'єкта емпатії), пізнавальною (домінує інформативність), поведінковою (домінує вольовий аспект).

Беручи за основу трикомпонентну структуру емпатії, Л.Н. Джрнзян пропонує таку загальну схему емпатичного процесу у діяльності соціального педагога:

1. Упізнавання чи ідентифікація стимулу, який сприймається. Містить операції порівняння, дізнання, виділення релевантних ознак і впізнавання.

2. Інтерпретація об'єкта передбачає операції визначення ситуації, прийняття і приписування відповідної стереотипної когнітивно-афективної структури і розуміння ролі партнера. На цій стадії інтенсивно розгортаються емпатійні емоції.

3. Прийняття рішення стосовно сприймаючого змісту і активна емоційна реакція на переживання об'єкта емпатії.

4. Поведінкові реакції, що виражаються в дійовій емпатійній комунікації і в актах взаємодопомоги та сприяння.

5. Встановлення порівняного міжособистісного балансу і внутрішня переробка та узагальнення партнерами всієї інформації [2].

Тому, професійна емпатія майбутнього соціального педагога – це інтегральна якість особистості з необхідними характеристиками когнітивного, емотивного й дієвого рівнів, що детермінована самоконтролем у спілкуванні, навичками гарного співрозмовника та слухача, комунікативними вміннями, наявністю нормального рівня вираженості тривожності й нервово-психічної стійкості.

Але емпатія зовсім не означає збігу досвіду клієнта і консультанта. Збереження в емпатійному процесі власної позиції соціального педагога є важливим, тому що при зникненні відтинку “ніби”, у фахівця може виникнути стан ідентифікації, який, в свою чергу, може призвести до втрати об'єктивності емпатуючого (соціального педагога), який спілкується з емпатуючим (клієнтом). Г.М.Андрєєва з цього приводу писала: “Якщо я ототожнюю себе з кимось – це значить, що я буду свою поведінку так, як буде її цей “інший”. Якщо ж я проявляю до нього емпатію, я просто приймаю до уваги лінію його поведінки (ставлюся до нього зі співчуттям), але свою власну можу будувати зовсім по-іншому” [1, с. 144-145].

Формування емпатії здійснюється за допомогою кількох механізмів, основними з яких є зараження (імітація, копіювання), ідентифікація, наслідування, проекція.

Як зазначає Т. Ліппс, найістотнішим механізмом емпатії є моторна (зовнішньорухова, кінестетична, уявляема) імітація форми образу. Але експерименти О.Н. Леонтьєва, В.П. Зінченка свідчать, що моторне наслідування форми образу є загальною передумовою багатьох психічних

процесів, а тому не є специфічним для емпатії, хоч відіграє в ній істотну роль. Специфічними для емпатії, на думку Є.Я. Басіна є механізм проекції-інтродекції [3]. Проекція – це мислене перенесення себе (свого реального “Я”) в ситуацію того об’єкта, в образ якого вживаються, це створення для реального “Я” уявної ситуації. В результаті проекції реальне “Я” виноситься за межі реальної ситуації суб’єкта, його просторово-часових координат в уявну для нього ситуацію.

Разом з проекцією здійснюється зворотній процес – інтродекція – внесення уявного “Я” в реальну ситуацію суб’єкта. Для уявного “Я” ця ситуація є не лише реальною, але і умовною, ігровою, символічною, знаковою. Так, діти, граючись в рольову гру за шматком пластику уявляють стільчик.

Ідентифікація (ототожнення) як механізм емпатії є способом розуміння іншої людини через усвідомлене чи неусвідомлене уподібнення її характеристикам самого суб’єкта. Ідентифікація сприяє переносу суб’єкта в позицію іншої людини. В процесі такого проникнення засвоюються особистісні смисли, що допомагає зрозуміти внутрішній стан, наміри, мотиви, почуття іншої людини. Інколи емпатію називають “афективним наслідуванням”, пов’язуючи її із здатністю людини до наслідання через досвід іншої людини.

До внутрішніх чинників розвитку професійної емпатії майбутніх соціальних педагогів належать гармонійний особистісний профіль (зумовлений розвитком навичок самоконтролю емоційної сфери), адекватні показники самооцінки й впевненості в собі, середній рівень вираженості показників нервово-психічної стійкості, розвинені комунікативні навички, вміння слухати та якості гарного співрозмовника, розвинена рефлексія (що дозволяє усвідомити позитивний образ власної особистості, який відповідає соціально прийнятним очікуванням, та вміння сприймати критику у власну адресу). Середовище вищого навчального закладу визначене як зовнішній чинник розвитку професійної емпатії.

Висновки. Отже, професійна емпатія має відповідати загальному високому показникові емпатії; умінню ідентифікувати й аналізувати міміку та пантоміміку; умінню врегульовувати конфлікти; самокритичності; високому рівню самоконтролю й адекватному сприйняттю критики у свою адресу; розвиненим комунікативним якостям (включаючи вміння слухати); нормальному рівню вираженості тривожності та відрізнятися чутливістю й інтересом до потреб і проблем оточуючих.

Очевидно, що фахова підготовка соціального педагога у вищому навчальному закладі, маючи на меті формування професійної компетентності, в тій чи іншій мірі спрямована на розвиток комунікативних навичок майбутнього фахівця, однак, зрозуміло також, що внутрішньо-особистісні якості, пов’язані з емпатією, треба спеціально розвивати. Соціально-психологічними умовами, що сприяють формуванню емпатії студентів є: включеність в діалогове спілкування, активне соціально-психологічне навчання, участь в добровільній діяльності. Вони

обумовлюють: створення довірчої атмосфери в групі, що дозволяє вільно виражати свої думки і відчуття; розвиток і закріплення теоретичних уявлень про суть емпатії в професійній діяльності; підвищення здібності до інтуїції, ідентифікації і уяви; формування альтруїстичної спрямованості особи у взаєминах і потреби в емпатійному спілкуванні, комунікативних і організаторських здібностей, здібності до емпатійного слухання.

Проведене нами дослідження не охоплює всіх аспектів розглянутої проблеми. Потребують подальшого вдосконалення конкретні форми й методи розвитку емпатійних здібностей майбутніх соціальних педагогів в процесі професійної підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 432 с.
2. Джрнзян Л.Н. Механизмы эмпатии в межличностных отношениях (на материале изучения малых студенческих групп) : дис. ... канд. психолог. наук / Джрнзян Левон Нубарович. – Ереван, 1984. – 20 с.
3. Устименко Т.А. Развитие эмпатии и аттракции будущего педагога как условий профессионального общения / Т.А. Устименко, Е.Г. Коваленко // Практическая психология в педагогических вузах: состояние, проблемы, перспективы : материалы Всероссийской научно-практической конференции, Москва, 27-28 мая 2004 г. – М. : МПГУ. – 2004. – С. 149-151.